

דנים

בהוצאת הסתדרות המורים בישראל
הקרן לקידום מקצועי

בשיתוף עם קרן מנדל
Mandel Foundation

מס' 45, חורף 2008

כתב עת לתרבות, חברה וחינוך

ה'אביב, רחוב הרבים מסייל

תל אביב בין חזון לנורמליות מאה שנה לעיר העברית הראשונה

העיר והעברית: ישראל ברטל • זהר שביט • אבי כצמן • חננאל מאק • חזקי שוהם
• רוביק רוזנטל • עודד מנדה לוי
תל אביב שלי: גילי בר הלל • שלמה בר שביט • אמנון ורנר • רון חולדאי • אלונה
פרנקל • יוסי קליין • ז'ן לוק רוזייר • עמליה רוזנבלום • אמנון שמוש
ילדי תל אביב: מולי ברוג • דפנה יזרעאל • חיים גרוסמן • קארן טל
סקר: את מי אתה אוהב יותר, תל אביב או ירושלים?
יהורם בן מאיר (פיצ'י) במסה רחבת יריעה על שכונת מחלול
גלריה: אמנים מציירים ומצלמים את תל אביב

כתב עת לתרבות, חברה וחינוך
בהוצאת הסתדרות המורים בישראל
הקרן לקידום מקצועי

מס' 45, ינואר 2008

עורך: רוביק רוזנטל
עורכת משנה: מלכה זהר-שחר
עורך משתתף: אבי כצמן
מערכת: כנרת שגן-רוזנבאום, שלמה ישי, חנה להב, עפרה דווסקי
מזכירת מערכת: הילה קבני
שירותי צילום: פלאש 90
צילומים בגיליון זה: ישראל הדרי
עיצוב: איתן פימנל
יעוץ אמנותי: דודן פולק
יעוץ תקשורת: יעל ניצן

צילומי בנו רוחנברג ובוריס כרמי בגיליון זה נחתנו לנו
באדיבות אוסף מיתר בע"מ. אוסף מיתר הוא בעלים
ובעלי זכויות יוצרים של תמונות אלה
גיליון זה של "פנים" נעשה בשותפות עם קרן מנדל

כתובת המערכת: "פנים", הקרן לקידום מקצועי
רח' בן סרוק 8, חל-אביב 62969
טלפון: 03-6928282
פקס: 03-6928283

דפוס: מאירי

מחיר לגיליון: 25 ש"ח
מוני ל-4 גליונות: 50 ש"ח לחברי הסתדרות המורים
75 ש"ח לשאינם חברים. על-פי הזמנה למערכת, במכתב, טלפון או פקס

כל הזכויות שמורות

Panim

Quarterly for Society, Culture and Education

8 Ben Saruk St. Tel-Aviv, 62969

Tel: 03-6928282

Fax: 03-6928283

פנים באינטרנט: www.itu.org.il

תל אביב בת מאה

רוביק רוזנטל	
קלאברים, סטלנים וקוקיצות הסצינה התל אביבית בראי הסלנג	69
ד"ר לוק רוזייר	
שני סיפורים תל אביביים	77
פיצ'י יהורם בן מאיר	
קול מחלול צל מים רבים סיפורם החי והמרתק של שכונת מחלול ושל האנשים שגרו, עבדו, חלמו ולחמו בה	82
אמנון שמוש	
ציר ים יזע וחולות	103
דפנה יזרעאל	
לשון קודש בתל אביב תוכנית ניסיונית לגיל הרך, שראשיתה בתל אביב	108
אמנון ורנר	
ילד שלי מסכן	111
קארן טל	
ציר של חמלה ילדים למהגרי עבודה בתל אביב	114
חננאל מאק	
גברת הלשונות היתה לשפחה מדוע הידלדלה הלשון העברית בימי הביניים?	118
חיים גרוסמן	
תל אביב בת 50 והשמחה רבה על יובל עירוני בתרבות הילדים בשנות החמישים	127
מולי ברוג	
הגימנסיה חוזרת אל המקבים תל אביב כמעצבת מיתוס לאומי	137
גלדיה: תל אביב בעיני אמניה	
ענת זהבי 9, 17, 33, 41, 57 אבישי פינקלשטיין 65, 73, 81, 89 שלום לוי 97 מיכל ביבר 105, 113, 121, 137	

ישראל ברטל	
בין שתי תרבויות תרבות המרתף מול תרבות הקומות העליונות בעיר העברית הראשונה	4
עמליה רוזנבלום	
בין דגניה לנווה צדק	12
אבי כצמן	
הציר, העברית על היאחזות, הימלטות, היחלצות, אושר ועושר, ובעיקר שיכחה	14
מכון גיאוקרטוגרפיה	
סקר תל אביב מה חושבים הישראלים על תל אביב	22
גילי בר הלל	
מרגישה בבית	26
חוקי שוהם	
"הציר העברית הראשונה" או "הציר היהודית הראשונה"? לתל אביב היה תפקיד היסטורי מכריע בהשלטתה של העברית על הישוב	29
יוסי קליין	
בולדוזר ללא הפסקה	37
עודד מנדה-לוי	
משורר המוניציפליות על שירת העיתון של יהודה קרני	40
רון חולדאי	
תל אביב זאני	47
אלונה פרנקל	
שדרות בן-ציון פינת תרס"ט	49
זהר שכיט	
תל-אביבי, דבר עברית על ההצלחה החלקית של מהפכת העברית	50
שלמה בר שכיט	
הצגה צירונית מרתקת	66

תל-אביבי, דבר עברית

בתודעה הציבורית תחיית העברית נחפסת אמנם כהצלחה טוטלית, אבל נראה שבסופו של דבר היא לא הצליחה להתגשם במלואה בחלקים רבים של הספירה הפרטית, ואפילו לא בחלקים מסוימים של הספירה הציבורית

ת

ל-אביב, רחוב הרצל.

ילדים וילדות שופעים מן הגימנסיה "הרצליה" אחרי הלימודים. אותה שעה נזדמנו לשם שניים ממפורסמי היודישיסטים, שבאו לראות את הארץ. אמר הגדול שבהם לחברו: הציונים משתבחים ואומרים, שהעברית נעשתה טבע לילדי ארץ-ישראל. עכשיו תראה, שדבריהם שקר וכזב. אצרום לילד כאזנו ומוב-טחני שלא יקרא עברית: "אמא"! אלא יקרא יודית: "מאמע"! אמר ועשה: ניגש לילד מאחור-ריו וצרם לו באוזנו, מיד הפך הילד פניו אליו וקרא: חמור!...

החזיר היודישיסט המפורסם ואמר לחברו: חוששני, שהדין עמהם... (הערה 1) האנקדוטה הזו, המובאת אצל אלטר דרויאנוב (הערה 2), מבטאת את הגאווה הרבה של היישוב העברי בימים שלאחר מלחמת העולם הראשונה על ילדי תל אביב שדיבורם עברי וטבעי. ואכן, הדיבור העברי בתל אביב הפך לאחד מסמליה של העיר והיה מושא לגאווה בעיני קבר-ניטיה. יצירתה של תל אביב כעיר עברית סימלה את ייחודה ואת ההבטחה הגדולה שבה. הנהגת העיר וגופים ציבוריים שונים, שחברו אליהם

פרופ' זהר שביט
מלמדת ביחידה
למחקר התרבות,
הפקולטה למדעי
הרוח,
אוניברסיטת תל
אביב

המורים והסופרים, היו שותפים למאבק מתמיד ויומיומי לשמירה על העבריות של העיר.

תזכורת קצרה: פרויקט העבריות - יצירתן של שפה משותפת ושל תרבות משותפת ליהודים שהיגרו לארץ ישראל במטרה לכנות בה את הבית הלאומי - נתפס כדגל הפרויקט הציוני, מפני שהתרבות המשותפת בעברית אפשרה ליצור מקבוצות בעלות שפות שונות, מערכות סמלים שונות וקודים תרבותיים שונים, חברה לאומית

שתחלוק מערכת ערכים משותפת. כפברואר 1914, חודשים מעטים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הסתיימה "מלחמת השפות" בניצחונה של המחנה העברי. חברת "עז-רה", ארגון פילנתרופי יהודי-גרמני שהקים וטיפח מוסדות חינוך בארץ, הסכימה לכך שלשון ההוראה של הפסיקה ושל המתמטיקה בטכניקום, לימים הטכניון, תהיה עברית, ושכל המורים והפרופסורים

שאינם שולטים בה יחויבו ללמוד עברית תוך ארבע שנים. ב-1925, כשנפתחה האוניברסיטה העברית בירושלים, התקיימו בה כמעט כל השי-עורים בעברית.

שנות המנדט הבריטי היו השנים שבהן התבסס-סה העברית כלשון המדוברת העיקרית של היהוד-

לבית עסק של מיני
סדקית הציעו את
השם "כפחור
ופרח". למסעדה -
"לתיאבון". לאגודת
שליחים - "נפתלי"
ולצמחונייה - "יחי"

תודתי העמוקה לצינונה רוז - מנהלת מחלקת הארכיון העירוני עיריית תל אביב יפו, לנלי ורזרבסקי - עוזרת ארכיונאית הארכיון העירוני עיריית תל-אביב יפו, לרויטל אליאסף ולעיריית הלבאי על עזרתן שלא חסולא בפז בהכנת המאמר

צילום: כוריס כרמי

שניהל עם שמעון ראבידוביץ מובאות ציטטות רבות בידיש, במיוחד בשעה שהיה כועס או מלגלג: "וואס וויל ער דער קאקער (על כינוי זה חזר כעשר פעמים). וואס וויס ער? וואס האט ער געל-ערנט?" (הערה 4) (מה רוצה הקאקער הזה? מה הוא מביין? מה הוא למד?)

הדבקות בשפת האם נעשתה ככל הנראה אצל הדור הבוגר מתוך נוחיות, נוסטלגיה, צמידות חלקית לתרבות 'הישנה', או חוסר ידיעה מספקת של העברית, לעיתים חוסר מוחלט של ידיעתה. ככל הנראה המשיכו משפחות רבות לדבר בשפת האם או שדיברו במעורב בשפת האם ובעברית, והסיטואציה הרב לשונית היתה שגורה ביותר.

בחוברת "גודנו" תיארו מייסדי "גוד מגיני השפה" את המצב הלשוני בעיר העברית הראשונה באופן הבא:

"שומע הנך ברחובות תל אביב דבור ושירה בשפות זרות ושונות. יש אשר תדמה, כי לא בארץ-ישראל הנך, אלא באחת מארצות הגולה. המצב הגיע לידי כך שעתונים ז'רגונים החלו מופיעים בירושלים הבירה; כרוזים שונים מדברים ברחובות בשפה הז'רגונית; באספות נואמים בשפות שונות; חסרה אך פתיחת בתי-ספר לועזי-ים - ולפנינו גלות שנייה" (הערה 5).

בראיון לשמעון שור, שהעניק בערוב ימיו בשנת 1997 אהרן חוטורצקי (לימים חוטר-ישי), שהיה יחד עם צבי נשרי, ליפא לויתן, עזרא דנין והרצל (ברגר) בן-ארי חבר בהנהלה הראשונה המצומצמת של גוד מגיני השפה, הוא התייחס לסיטואציה הלשונית שרווחה בתל אביב, ובעיקר לנוכחותה הדלה של העברית במרחב הציבורי ערב הקמת

דים בארץ ישראל. ב-1922 נקבע בסעיף 22 של כתב המנדט על ארץ ישראל כי אנגלית, ערבית ועברית יהיו השפות הרשמיות של ארץ ישראל, וכי חובה לפרסם את כל הפקודות, המודעות הרשמיות והטפסים הרשמיים של הממשלה בערבית ובעברית. לא בכדי כינה יוסף קלוזנר, במאמר ראשי בעמוד הראשון בעיתון "הארץ", את פקודת הנציב העליון בדבר השימוש בלשונות הרשמיות "מאורע היסטורי" וראה בפרסום הזה את "מגילת הזכויות של לשוננו הלאומית" (הערה 3).

בישוב התפתחו ספרות ועיתונות ענפה בשפה העברית, והחלו להיווצר רבדים שונים של השפה המדוברת. יזמי תרבות וסוכני תרבות האמינו שיש לפתח ולטפח את חיי התרבות בעברית, כפעילות של צבירת נכסים יוקרתיים לצורך קבלת לגיטימיות ותרבות מודרנית. הם הקדישו מאמצים רבים להחדרת השפה העברית ולהפצת התרבות העברית וגייסו למען המטרה הזו כל טקסט לשוני ולא-לשוני. החל מ-1936 נרתמו להפצתן של התרבות העברית והלשון העברית גם תוכניות הרדיו הארץ ישראלית של "קול ירושלים".

ללא ספק, הפרויקט המכונה "תחיית העברית" נשא פירות ובתודעה הלאומית הוא נחשב לסיפור של הצלחה טוטלית, אולי אחד ההישגים הגדולים ביותר של התנועה הציונית. דווקא מתוך הכרה בהישג הזה, ראוי לבחון את תמונת המימוש של פרויקט העבריות. אני מבקשת לבחון את התפיסות הנוגעות לתמונת הטוטליות של פרויקט העבריות, ולטעון שלא הצליח להתגשם במלואו בחלקים רבים של המרחב הפרטי, ואפילו לא בחלקים מסוימים של המרחב הציבורי, בייחוד מאז ימי העליות הרביעית והחמישית, אך גם קודם לכן.

חלק ניכר מן העולים לארץ, בני הדור הראשון ולעיתים גם בני הדור השני, המשיכו לחיות במרחב הפרטי ובחלקים מן המרחב הציבורי בסיטואציה רב-לשונית. בסיטואציה זו שימשה אותם השפה העברית רק לחלק מצורכי חייהם. אפילו אביר הלשון העברית, המשורר והמתרגם אברהם שלונסקי, תיבל את מכתביו בשנות העשרים במילים ברוסית כתובות ברוסית (ולא בתעתיק לעברית). גם על ח.נ. ביאליק המשורר הלאומי, סמלה המפואר של תחיית הלשון העברית, מסופר שהעדיף לדבר יידיש בסיטואציות אינטימיות. בשיחות

מהם ובשמעך קריאות ושיחות הנהגים בלועזית אל תחשה, העירם על תקלה זו!" (הערה 8).
 כן תבעה הנהגת הגדוד ממועצת עיריית תל אביב "לדרש מאת משרדי האוטומובילים, בשעה שתסדרו אתם את החוזים, הצהרות, כי יאסרו על הנהגים שעובדים באוטומובילים שלהם לזלזל גם להבא בשפה העברית" (מכתב מ"ב באב תרפ"ח) (הערה 9).

על רקע כל אלה אפשר להבין את פנייתו הנרגשת של ראש העירייה מאיר דיזנגוף לאזרחי תל אביב ובעיקר לעולים החדשים שזה מקרוב הגיעו. בשנת 1934 פרסם דיזנגוף בעיתון העירייה ידיעות תל אביב ועל גבי לוחות המודעות פנייה אל התושבים, והפציר בהם לשמור על אופייה העברי של העיר. תל אביב איננה עיר "מזרחית" אמר, וגם לא עוד מקום התיישבות של יהודים כמו "וייטשפל בלונדון". "כי לא עיר מזרחית סתם היא תל-אביב עם בליל עמים ולשונות, אלא עיר עברית תרבותית אשר לה רק לשון אחת ויחידה, לשון התנ"ך, וכל יתר הלשונות הזרות אשר הובאו מארצות נכר צריכות לפנות מקומן ללשון זו. [...] כי אם יביא אתו כל עולה חדש את לשונו הקודמת ויאמר להשתמש בה כאן אנא אנו באים? הן מגדל-בבל ניצור לנו כאן ולא מולדת עברית.

"שמרו על רוחה העברי של העיר הזאת, אשר עליה גאותנו וגאות היהדות כולה!"
 "הסירו מעליכם את אלילי הנכר והיו עברים דבורכם, בשמותיכם, בשלטיכם ובכל חיי יום-יום!" (הערה 10)

דבריו הנרגשים של דיזנגוף אל תושבי העיר נאמרו מתוך מודעות למשמעויות המדיניות והלאומיות שיש לבנייתה של שפה לאומית, שהייתה בלשונו התנאי ליצירת "מולדת עברית", והעידו על חשש אמיתי לעתידה של תל אביב כעיר עברית נוכח הצטרפותם של עולים חדשים רבים שלא היו דוברי עברית. המקור לחשש זה היה בעובדה, "שהידיש היא שפת האלפים בעוד שהעברית חיה בפי מאות נושאי אידאל קנאים", כפי שכתב יוסף אהרונוביץ, ובקיומה של סכנה אמיתית ש"יגברו האלפים כיוון שהם יותר חזקים ממאות מעפילים לטפס על קיר חלק" (הערה 11). מתוך חשש לאופיה העברי של העיר פעלו קברניטי העיר וגופים ציבוריים שונים מימיה

הגדוד ב-1923: "המצב של העברית היה עגום. ממש עגום. [לשון] המכתבים של המוסדות העירוניים היתה בשפות אחרות, לא בעברית. כל השלטים על החנויות, בתי קפה היו בשפות שונות. יידיש, פולנית, אנגלית" (הערה 6).

מן המנשרים שפרסמה עיריית תל אביב על גבי לוחות המודעות, ומן המודעות של גדוד מגיני השפה עולה, שחלק מן האינטראקציה בחיי היום מיום וגם חלק מן האינטראקציה עם נותני השירותים לא היו בעברית; כך גם חלק מחיי המסחר, לדוגמה. גדוד מגיני השפה פנה "אל הצבור העברי בארץ" בשנת תרפ"ד ותבע ממנו לנהל את התקשורת בין הסוחרים לקונים בעברית:

מן הסוחרים תבעו: "ללקוחותיך ענה רק עברית! חשבונותיך נהל אך בעברית! כל מקח וממכר, משא ומתן נהל אך ורק בשפה העברית!"
 ומן הקונים ביקשו: "בקש ושאל אך בעברית, ואם לא יבינוך, הקשה את לבך, הסבר פעם ופעמים עד אשר תקבל את הדרוש לך!" (הערה 7).

לפי מודעה אחרת של גדוד מגיני השפה משנות העשרים, גם חלק מן האינטראקציה בתחבורה הציבורית התנהל לא בעברית. המודעה טענה כי: "הנהגים מזלזלים בשפה בפרהסיה ופורצים כל גדר הנמוס בדבורם הלועזי המחוצף ובכטוייהם הגסים ובלתי תרבורתיים שהביאו אתם הנה מארצות הגולה[...]"
 הפנייה אל הנוסעים בתחבורה הציבורית (יש

לזכור שבאותם ימים רק מעטים היו בעלי רכב פרטי) תבעה מהם להתגייס לפעולה, כדי לכפות על הנהגים את הדיבור בעברית. הנוסעים התבקשו להתעקש על עברית כשפת תקשורת עם הנהגים ולהעיר להם בפומבי, אם ייתפסו מנהלים שיחה שלא בעברית עם נוסעים אחרים.
 "עבריי! בהכנסך למרכבה ולאוטו פנה לנהג אך ורק בעברית! אל תענה לנהג, אם שפה אחרת בפיו! בהכנסך למרכבה ולאוטו ובצאתך

מן הקונים ביקשו: "בקש ושאל אך בעברית, ואם לא יבינוך, הקשה את לבך. הסבר פעם ופעמים עד אשר תקבל את הדרוש לך!"

צילום: בוריס כרמי

הראשונים של תל אביב, וביתר שאת החל משנות העשרים, למען השלטת העברית בה. פעולותיהם כללו שורה של מבצעי הסברה, ובניסוחו של מנהל גימנסיה הרצליה, חיים בוגר, "תעמולה להרחבת השפה העברית בתל אביב", כפי שכתב במכתבו אל "הוועדה ל'תרבות' שע"י עיריית תל אביב" (מט"ו כסלו תרפ"ה) על גיוס התלמידים להשתתפות בתעמולה למען העברית (הערה 12), התכתשות בלתי נלאית עם גופים יהודיים ולא יהודיים כדי שכל המגעים אתם יתנהלו רק בעבר-רית, ניסיון לאכוף את העברית על כל מי שנוקקו לסיוע של העירייה, וכן ניסיון להילחם בגופים שפעלו, ואפילו באופן חלקי, לא בעברית והטלת סנקציות שונות עליהם.

לפעולות למען הגנה על השפה העברית התגייסו גם חלק מתושבי העיר, בחלקם דמויות אנונימיות. כך לדוגמה שלח לוועדת התרבות של העירייה תושב העיר א. בניהו, שהתגורר רחוב אליעזר בן יהודה 39א, מכתב תלונה על חנווני ש"תלה על חנותו שלט, שהכ"תובת העברית בו נמצאת למטה [ההדגשה במקור] מתחת לכתובת האנגלית". שלושה ימים אחר כך יצא מכתב רשמי בחתימת ראש העירייה, ישראל רוקח, ובו התבקש מר מקס כהן מבית מסחר לממתקים ברחוב אלנבי לשנות את השלט: "נרשה לעצמנו להפנות את תשומת לבו לרושם הרע שעוררה בקהל הפגיעה בשפה העברית ובטוחים אנו שכב' יתחשב עם רגשות הצבור ויקבע מקום מכובד לשפה העברית על שלטו" (מכתב 25.6.28-) (הערה 13).

אולם את רוב הפעולות למען השלטת העברית יזם גודר מגיני השפה (הערה 14), שראה את תפקידו ב"(...) הגנה על העברית והשלטתה הגמורה בחיי יום יום" (הערה 15) גודר מגיני השפה הוקם בשנת 1923 בידי קבוצה מתלמידי הגימנסיה הרצליה שהסתייעו במוריהם, בעיקר בחיים בוגרשוב, לימים בוגר; אליהם הצטרפו מאוחר יותר גם תלמידות מהסמינר ע"ש לוינסקי, תלמידי דים מבית הספר למסחר, קבוצת פועלים ופקידים ועשרות צעירים וצעירות מתל אביב ולאחר מכן מכל רחבי הארץ (בשנת הקמתו היו כגודר, לפי מחקרו של שמעון שור, 175 חברים. 75 מהם

תלמידי הכיתות הגבוהות בגימנסיה, 40 פועלים, 30 תלמידות הסמינר, 15 פקידים ו-15 תלמידי ביי"ס למסחר) (הערה 16).

גודר מגיני השפה יזם שורה של פעולות הסברה. כך לדוגמה, במלאות שלוש שנים לפטירתו של "מחיה השפה" אליעזר בן יהודה ביקשו אנשי הגודר "לקשט בסרטי 'בן יהודה' את העוברים ושבים ברחובות תל אביב" וגם ביקשו מהעירייה "להואיל להחליט על פתיחת הרחוב על שם בן יהודה" (הערה 17).

הגודר הקים מחלקת מורים, שלימדו עברית חינם אין כסף, ויזם את הקמתה של קבוצת ספר-ניות שסייעה בספריות של הסדרות העובדים העבריים, בספריית ברזילי וכאוהל הקריאה שעל שפת הים. כן ארגן הגודר, בכסלו תרפ"ה, את "תערוכת הספר העברי" (הערה 18) וערבי אופרה עממית (הערה 19). אנשי הגודר נהגו לצאת לרחובות העיר ולחלק פתקים למען העברית (חוט-ישי כינה אותם בערוב ימיו "סטיקרים"): "פרוד לשונות - פרוד לכבות", "שפה אחת - נפש אחת", "עברי דבר עברית!".

פעילות אנשי הגודר התרחבה הרבה מעבר למבצעי תעמולה, למה שחיים ארלוזורוב כינה ככעס במכתב אל אנשי הגודר מ-28.3.32, "בול-

ראש העיר מאיר דיזנגוף בפנייה לחושבים: "הסירו מעליכם את אלילי הנכר והיו עברים בדבורכם, בשמותיכם, בשלטיכם ובכל חיי יום-יום!"

שת לשונית" (הערה 20). רוגזו של ארלוזורוב כוון למכתב שנשלח אליו בא' באדר ב תרצ"ב מגדוד מגיני השפה בארץ ישראל בסניף ירושלים, בחתימתם של מ. איש שלום ומ. כרמלי. כותבי המכתב התלוננו על כך שארלוזורוב משתמש בנייד מכתבים שעליו מופיעה כתובתו באנגלית בלבד ומתכתב עם מוסדות ציוניים באנגלית (הערה 21).

ארלוזורוב בירך אמנם על פעולות הגדוד במרחב הציבורי: "כסבור הייתי שיש לפני הסדרות כשלכם כר נרחב לעבודה חיובית בהרכבת דעת הלשון ברבים ובשיפור השמוש בה", אבל סבר שאין לגדוד זכות להתערב ברשות הפרט: "אולם משהנכם נוטלים לעצמכם את הרשות לפנות אל פרטים, להציג להם שאלות הנוגעות לענייניהם האישיים ולדרוש מהם בירורים, מתעוררת ממילא השאלה של סמכות הסדרותכם לטפל בעניינים כמו אלה".

גדוד מגיני השפה סבר שההתכתבויות של ראש המחלקה המדינית בסוכנות יהודית, הן תמיד עניין ציבורי ואינן "עניין אישי" ופרטי" (הערה 22). במכתב מאוחר יותר הישוו את שימושי בלשון

של אנשי ציבור לשאלות הנוגעות לעניין העברי-דהעברית וקניית תוצרת חו"ל: "וכמו שהננו חושבים, שלא עניין פרטי הוא העסקת פועלים זרים על ידי פרדמן בפרדסו שלו (הדגשה במקור) וכמו שלא עניין פרטי הוא קניית תוצרת חו"ל וכו', כך לא עניין פרטי הוא, אם מי שהוא ועל אחת כמה וכמה באכחזו המדיני מזלזל בעברית, אפילו במכתביו הפרטיים" (הערה 23).

"בטוחים אנו שכב' יחושב עם רגשות הציבור ויקבע מקום מכובד לשפה העברית על שלטו" (מכתב בחתימת ראש העירייה, ישראל רוקח, לבעל חנות לממתקים ברחוב אלנבי)

צילום: בוריס כרמי

שאלת היחס בין רשות הפרט למרחב הציבורי עלתה על סדר היום מימיו הראשונים של הגדוד. אין ספק שהכנתם את גבולות המרחב הציבורי הייתה רחבה ביותר, כפי שעולה משורה של מכתבים שכתבו לאישי ציבור.

כשהתברר לאנשי הגדוד שבאספת התאחדות עולי פולניה "שהתנהלה בלעזית" השתתף גם חבר המועצה א. לרנר ו"נאם לועזית" הם מיהרו לכתוב על כך מכתב תלונה (מכתב מכ' אלול תרפ"ח), שלא זכה לאוזן קשבת בעירייה. הם נענו ש"אין עירית תל אביב יכולה לנהג ביקורת על מעשיו ופעולותיו של מישו מחברי מועצת העיר" ריה מחוץ לעיריה ובעניינים שאינם נוגעים לה" (הערה 24).

אנשי הגדוד לא היססו להתערב בחינוך הילדים של הרופא ד"ר פחובסקי, חבר מועצת העירייה. ד"ר פחובסקי שלח את ילדיו לבית ספר לא עברי (לא ברור מן ההתכתבות באיזה בית ספר, אך ככל הנראה מדובר בבית הספר אליאנס). גדוד מגיני השפה סבר שמדובר "בבית ספר המתנקש בשפתנו ותרבותנו וחותר תחת יסודות בית הספר שלנו בארץ" (הערה 25), ולכן תבעו שישלח את ילדיו לבית ספר עברי.

"העובדא שאדם כמוהו, אחד מבוני הישוב החדש, שולח את ילדיו לבית ספר לא לנו ויהי זה מאיזה טעמים שהם ובזה שוכח את חובתו כלפי הלאום עובדא זו מצריכה לא גדוד אחד של "מגדנים" אלא צבור "מגנים". [...] לפי דבריו ענין "חונך הבנים" מסור הוא אך ורק לרשות ההורים. הננו להתפלל מאד מאד על פסקא זו. כב' בתור רופא יודע בודאי שאם אדם ידוע יחלה במחלה ידועה ומתדבקת ובשום אופן לא ירצה מאיזה טעמים שהם לרפאה, הרי לציבור נתנת הרשות הגמורה להכריח אדם זה לקבל את הוראותיו, היות ומחלת הפרט מסוכנת לכלל כולו ומתנקשת בחייו" (הערה 26).

גם מאיר דיזנגוף בכבודו ובעצמו לא היה מחוסן מ"הבולשת הלשונית". כשמצאו אנשי הגדוד מכתב של בית העסק שלו, שהיה כתוב אמנם עברית אך הודפס על "ניר פירמה אנגלי ללא אות עברית אחת", מיהרו לתבוע את תיקון העניין (ה' חשוון תרצ"ד). תגובת מזכיר העירייה לא איחרה לבוא. ביום 2.11.34 השיב יהודה נדיבי: "מאחר שהמכתב עצמו נכתב עברית, אין לעמוד על העובדה הזאת שאין בה בודאי כל כונה מצד מי

צילום: בוריס כרמי

העיריה, שבוע לאחר שהתקבל מכתב התלונה של הגדוד: "הנני מתכבד להביע בזה את צערי הרב על טעות זו שנשלתתי בה שלא במתכוון. הנני להבטיחכם, כי מהיום והלאה לא ישנה כדבר הזה כל זמן שהקוינו ימצא ברשותי. נא לסלח לי את הנ"ל" (מכתב מ-12.7.28) (הערה 33). ב-1930 פעל גדוד מגיני השפה נגד הקרנתו של הסרט דובר היידיש "די יידישע מאמע". הסרט היה אמור להיות מוצג בקולנוע "אופרה מוגרבי", וזאת לאחר שבעלי בתי הקולנוע "עדן" ו"אופיר" התחייבו לא להקרין סרטים ביידיש, בתנאי שכל בתי הקולנוע ינהגו כך. במכתב לסגן ראש העירייה ישראל רוקח מ-8.9.1930, טענה הנהגת הגדוד כי "עוד בימים הראשונים של ועד תל-אביב נקבעה המסורת לבלי הרשות שימוש בז'רגון בפומבי בתל-אביב. בזמן שהראינע נמסר בקונצסיה מטעם העירייה היה סעיף מיוחד בחוזה-החכירה כדבר אסור השכרת האולם להצגות בז'רגון" (הערה 34). על סמך חוזה החכירה הזה תבע גדוד מגיני השפה מבעליו של "אופרה מוגרבי" שלא להקרין את הסרט. למרות זאת הוקרן הסרט ב-27.9.1930 בחסות המשטרה הבריטית, אבל באולם פרצה מהומה ובהתערבות ישראל רוקח, סגן ראש העירייה, נאסר לשוב ולהציגו (הערה 35).

בעיתונות בארצות הברית פורסמו טענות קשות על סילוק ילדים מהגימנסיה על רקע המאבק ביידיש. כך לדוגמה נכתב שילדי המדפיס של דאס יידישע ארבעטער סולקו מבית הספר עד שאבי-הם התחייב שלא להדפיס חוברות ביידיש (הערה 36), וכי ד"ר מטמון-כהן הטיף לילדים בני שמונה

שהוא לזלזל בשפתנו הלאומית" (הערה 27). לבר מה"בולשת הלשונית" הקים הגדוד מחלקה שעברה ברחובות תל אביב, תיקנה את כל השלטים שנכתבו בשגיאות והדביקה שלטים עבריים במקום שלטים שנכתבו לא בעברית. בצד הטלת הסנקציות הוצע סיוע ל"מתעברים". כך לדוגמה הוצעו בידיעות תל אביב שמות עבריים אפשריים לבתי עסק: לבית עסק של מיני סדקית הציעו את השם "כפתור ופרח", למסעדה - "לתיאבון", לאגודת שליחים - "נפתלי" ולצמחוניה - "יחי" (הערה 28).

המאבקים על השלטת העברית התאפיינו בדבר-קוץ כמעט כפייתית במטרה, בלהט רב, ולא אחת בשיטות פעולה שגלשו לאלימות. ב-1914, כשהיה חיים ז'יטלובסקי אמור להרצות ביידיש בבית קפה ביפו על "עתידו של העם היהודי", הגיעו תלמידי הגמנסיה הרצליה עם המנהל הזמני ד"ר בוגרשוב אל הבית, שבו התאכסן וניסו לשכנע אותו שלא ירצה ביידיש. משלא נעתר, קרע בוגרשוב את צווארוננו, במעין טקס של "קריעה" והתלמידים שהמתינו בחוץ קרעו את חולצותיהם וצעקו לעבר ז'יטלובסקי "על גופנו תדרך", בניסיון למנוע ממנו לצאת להרצאה (הערה 29). בספר העלייה השנייה (הערה 30) טוענת מרי יציב, שהבית שבו התאכסן ז'יטלובסקי נרגם באבנים ונשמעו יריות בודדות. שבועיים קודם לכן הוטלה פצצת סירחון בעת שהועלתה ביידיש ההצגה שולמית של גולדפרן (הערה 31). ובלייל שמחת תורה ב-7.10.1928 ניסו אנשי הגדוד לפוצץ את קבלת הפנים לכבוד יעקב זרובבל שביקשו פועלי ציון שמאל לחגוג במועדון בתל אביב. תהלוכה מסודרת של חברי בית"ר וגדוד מגיני השפה ניסו להתפרץ למועדון, וכשנתקלו בהתנגדות זרקו אבנים ולבנים וברחו מן המקום (הערה 32). ההתפרעות הזו עוררה סערה, גונתה במועצת העירייה ואף הביאה להקמת ועדת חקירה.

ב-1928 התלוננו אנשי הגדוד על כך ש"בקוינו שעל שפת הים והשייכת לע.ת.א התקיימה הצגה פומבית בשפה לעזית (גרמנית). "אנו רואים בזה פגיעה קשה לא רק בנו, הצעירים והקנאים, כי אם גם בכל אזרח תל אביב, העיר העברית הראשונה" (מכתב מ"ז בתמוז תרפ"ח). נחום גרינבלט, שוכר הקוינו, מיהר להגיב על התלונה, וכתב להנהלת

בלשון אזהרה: "חשבונות ומכתבים בשפות לועזיות יוחזרו להבא לכב" (הערה 43).

למר רינטרוב מקפה בר כוכבא טרחו להסביר: "חושבים אנו שידוע לכבודו, כי שפת העיריה שלנו היא העברית ונשמח איפוא אם יפנה אלינו אך ורק בשפה זו" (הערה 44). ולשלמה פינגולד כתבו ביום 7.12.25: "הנני רואה לחובה להעיר את תשומת לב כב' לעובדא המעציבה שכב' מוצא לנחוץ לפנות לעירייתו בכל המו"מ שלו בכתב בשפה לועזית, אם כי ידוע לו ששפתה הרשמית של העיריה, וביחוד לגבי תושביה אזרחיה היא עברית" (הערה 45). בשנים מאוחרות יותר הפכה לשון המכתבים לקונית יותר ואדיבה פחות; תחילה נאמר: "נבקשו אפוא לפנות אלינו אך ורק בשפה הנ"ל ולא נאחר לעיין בבקשתו" (הערה 46), אך מאוחר יותר היה מכתבו של ראש העירייה אדיב פחות: "ר"ב הננו מחזירים לכב' את מכתבו הכתוב לועזית. נא לפנות אלינו בעברית" (הערה 47).

מכתבים למוסדות ציבוריים נכתבו בלשון תקיפה עוד יותר ובנעימה נוזפת. כך נאמר לדוגמה במכתב להנהלה הציונית מ-1.5.25 בחתימת דוד בלוך, מ"מ ראש עיריית תל-אביב: "מצטערים הננו על הצורך להזכירכם ששפת עיריית תל-אביב היא עברית וכי עליכם לפנות אליה אך ורק בשפה זו" (הערה 48).

בדרך כלל לא צוינה במכתב הדחייה במפורש השפה שבה נכתב המכתב, אלא נאמר שאין העירייה מוכנה לקבל מכתבים ב"לועזית" (הערה 49), להוציא כמה מכתבים שנכתבו בגרמנית, ערבית, או רוסית (הערה 50).

לעיתים השיבו הנמענים באופן חיובי, כגון מכתבו המתנצל של שלמה פינגולד (שחתם "יפה זהב"): "תשואות חן חן לו בעד הערתו האדיבה והנמוסית גם יחד. מצדי אבטיחהו באופן הכי רציני וחיובי כי מהיום והלאה אבא בכתובים עם משרדו הנכבד אך ורק בלשון הנביאים" (הערה 51). גם גב' גרטרוד סמואל שלחה למאיר דיזנגוף ביום 22.12.1933 מכתב מתנצל, ובו הסבירה רה מדוע נשלחה באנגלית ולא בעברית ההזמנה לתערוכה שארגנה בביתה של גב' רוקח: "הנני מצטערת על הטעות המעציבה הזו והנני מרגייה שה את הצורך הנפשי להסביר לכב' את העניין ולהבטיח כי דבר זה בודאי לא ישונה לעתיד" (הערה 52).

"לנהל מאבק נגד היידיש עד טיפת הדם האחרונה" וסילק ילדה שענתה שהיא בעד עברית ויידיש. כמו כן נמסר שאנשי מפ"ם ויידישיסטים גורשו ממקום עבודתם (הערה 37), אבל לא ברור עד כמה היה מדובר במעשים שאירעו, או בשמירת עות חסרות יסוד ובמאבקים פנימיים בין הציונים ליידישיסטים בארצות הברית.

חומר-ישי תיאר כיצד נלחמו בשפות לועזיות על גבי השלטים. לדבריו, פנו לבעלי החנויות והציעו להם להשתתף כספית בהחלפת השלטים לעברית. לאחר שבעליו של בית קפה אחד התנגד לכך, ניפץ חומר-ישי את חלון הראווה הגדול שלו (הערה 38). את קיומן של הרצאות והצגות ביידיש ניסו אנשי הגדוד למנוע בכוח. הם קנו כרטיסים להצגות ופוצצו את ההצגה, יצרו קצר חשמלי באולם ההצגה וזרקו פצצות סירחון (הערה 39), וגם איימו על בעלי אולמות שייגרמו נזק לאולמות שיתקיימו בהם אירועים שלא בעברית.

לפי התכתובת בארכיון עיריית תל אביב, החזירה העירייה פניות אליה שנכתבו לא בעברית. בתזכיר פנימי מ-11.11.25 כתב מזכיר העירייה נדיבי: "בבקשה לא לקבל מכתבים רשמיים הכתובים לא בעברית" (הערה 04). בהחזרת המכתבים טיפלה לא הפקידות הזוטרה אלא הפקידות הבכירה והם נחתמו בידי ראש העירייה, או ממלא מקומו, או מזכיר העירייה, נדיבי.

נוסח המכתב היה לקוני בדרך כלל:

לכבוד

הנדון: חשבונו מיום 1.1.26 הכתוב לועזית

א.נ.

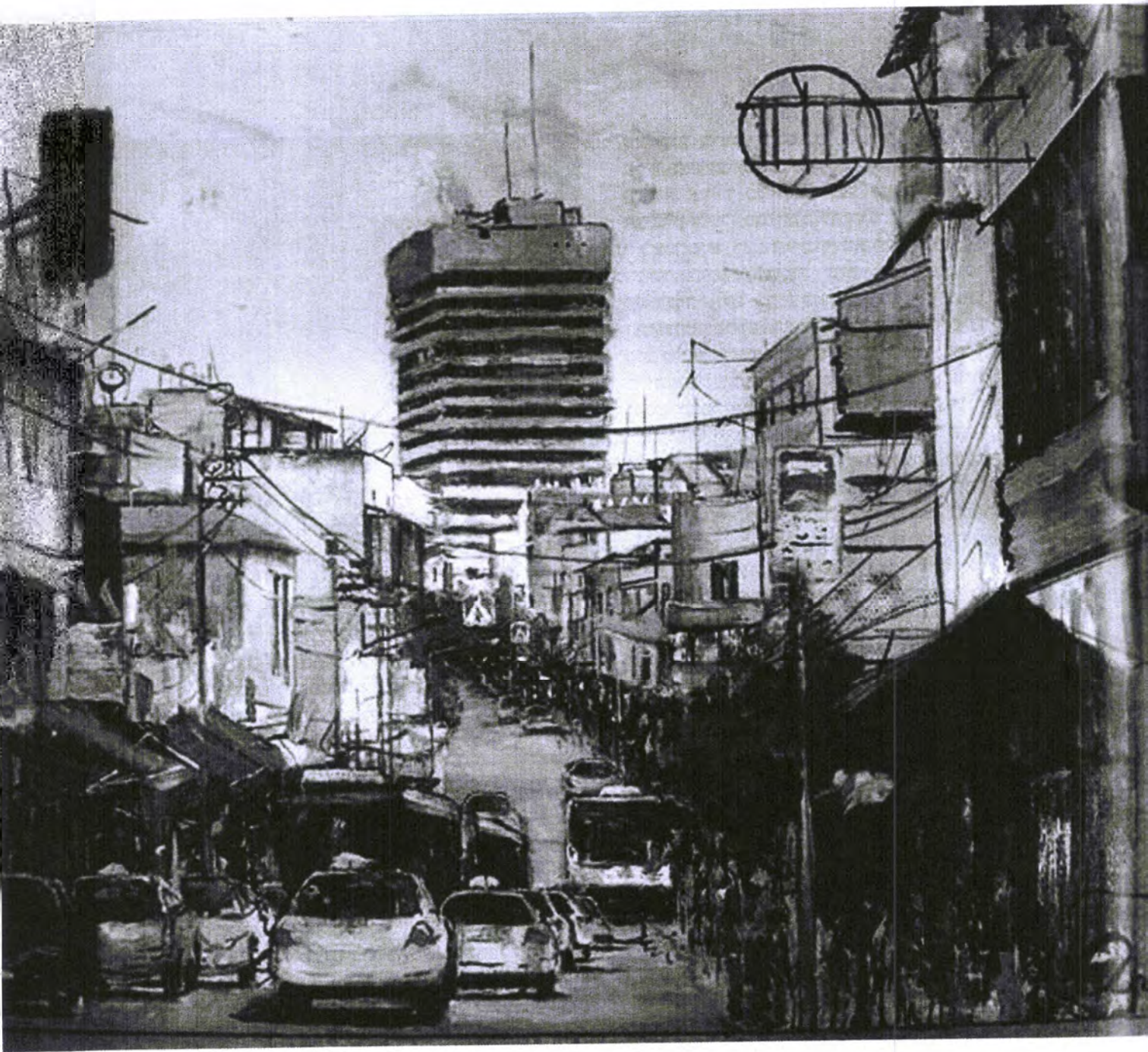
ר"פ [רצוף פה] הננו מחזירים לו את חשבונות הנ"ל יחד עם המכתב. חושבים אנו שידוע לכבודו, כי שפת העיריה שלנו היא העברית ונשמח איפוא אם יפנה אלינו אך ורק בשפה זו.

בכבוד רב

ד. בלוך

מ"מ ראש עיריית תל אביב (הערה 41)

רק לעיתים רחוקות התווסף למכתב הסבר קצר. למר נתן קורונל הוחזר מכתבו בגרמנית בנימוק "אין לנו במשרדנו מי שיוכל לתרגם את זה לעברית" (הערה 42); למר אליעזר אקסלרוד נמסר שמכתבו מוחזר "היות ואין לנו אפשרות לנהל מו"מ בשפה זרה (מכתב מ-18.3.25); למר בלוך משטיין מבית מסחר ספרים ברחוב הרצל, שככל הנראה שלח חשבון לעירייה, נכתב ביום 4.3.26

ענת זהבי, רחוב הירקון, שמן על בד, 100/100

ציבוריים שונים, ובהם כמוכן גרוד מגיני השפה, עסקו במעקב שוטף אחר "מפלס העבריות של העיר", איתרו כל הפרה של העבריות במרחב הציבורי ופעלו בנחישות לתיקונה.

במכתב מ-9.12.25 נזף מאיר דיזנגוף קשות במשה הופנקו, מנהל בית הספר למוסיקה "שולמית", על כך שהודעה על שינוי תוכנית הקונצרט נמסרה ברוסית: "טרם כל אתם צריי-כים כלכם לדעת שביה"ס לנגינה 'שולמית' הוא ביי"ס עברי ובעת ההצגות הרשמיות אסור למי שהוא לדבר מעל הבמה לקהל בשפה לועזית". ועוד הוסיף דיזנגוף: "שמעתי כ"כ שמורות אחדות מרשות לעצמן להורות בשפה הרוסית. אני מודע [כך] לכב' שהדבר הזה צריך להפסק וכל מורה ואו מורה מוכרחים להתרגל לשפתנו - על כב' להכריז ששפת ההוראה היא השפה העברית" (הערה 59).

הסניף התל אביבי של גרוד מגיני השפה בארץ ישראל הקפיד על העברית קלה כחמורה והתריע על כל מקרה שבו נפגע כבודה לדעת חבריו.

ב-10.3.26 התריעו על כך שהכתובות על משאיות המנקות את העיר, "העגלות המרביצות מים ברחובות" - אינן נותנות לעברית מקום ראוי מפני שהן "כתובות אנגלית בראש ועברית למטה" (הערה 60), ומייד באותו יום קיבלו תשובה חתומה בידי מזכיר העירייה נדיבי בשם ראש העירייה: "עוד טרם שקבלנו את מכתבכם הנ"ל נתנה פקודה לשנות את הכתב שעל המכו-נית" (הערה 61). ואכן, כתזכיר פנימי כתב נדיבי ב-4.3.26 בשעה 14:55: "ראיתי שעל מכונית ההרכבה החדשה כתבו באנגלית למעלה ובעברית למטה את שם עת"א. נא להודיעני מי החליט על סדר זה", ולגרוד מגיני השפה נתן הסבר: "הכתב בה זאת נעשתה בחו"ל והמכונית הגיעה הנה כשהכתובת עליה" (הערה 62).

בצלאל יפה מחברת גאולה כתב ב-18.5.1923 מכתב נזעם לד"ר בן ציון מוסנזון, יו"ר ועדת התרבות של עיריית תל אביב, על כך שגובה של חברת הוורקו (מס הבתים) לא הסכים לתת לו קבלה בעברית, וטען שגם העירייה מוכנה לקבל קבלות "כתובות בערבית או טורקית". בצלאל יפה הביע את כעסו על כך ודרש "לתקן תקנה, שכל פקיד העירייה מחויב לשמור על כבוד שפתנו ועל זכות קיומה. כל המו"מ עם הממשלה המקור-מית והמרכזית יהיה אך ורק בעברית, אסור לעי-

צילום: בנו רוזנברג

לגבי לא-יהודים ניתנה הנחייה באחד מן ה"תזכירים הפנימיים" לקבל מכתבים "רק באחת השפות הרשמיות" (הערה 53), אבל גם במקרים אלה ניסתה העירייה לכפות את העברית על פקידי המנדט הבריטי. ב-5.8.24 כתב בלוך לד"ר רנקין, הרופא הראשי למחוז יפו: "הננו מרשים לעצמנו להפנות את תשומת לבו לזה שכל המכתבים הבאים אלינו ממשדרו נכתבים שלא בעברית, מה שמקשה עלינו עד למאד את העבור-דה" (הערה 54).

שנה מאוחר יותר ניסה הממונה על משרד הבריאות לשכנע את מאיר דיזנגוף לצרף למכתב-בים בעברית תרגום לאנגלית. הוא נימק את בקשתו בכך שמכתבים המגיעים ביום שישי בצהר-רים לא יזכו לטיפול עד יום שני בגלל ימי השב-תון של היהודים והנוצרים (הערה 55), אבל ככל הנראה לא נענה בחיוב, משום שחזר על בקשתו לאחר כחודש (הערה 56). ב-24.1.33 נשלחה תלונה לקצין המחוזי של תל אביב על כך שבזמן האחרון "מתקבלים מכתבים ממשרד כב' רק בשפה האנגלית" ונוספה בקשה "לסדר שלהבא נקבל את מכתביו לפחות בצרף תרגום עברי" (הערה 57).

אחרי הנוסח העברי של טפסים שונים של המנדט הבריטי נוהל מעקב שוטף. כך לדוגמה התנהלה התכתבות ארוכה בנוגע "לשפה העברית המשובשת שבטופס O.M. 41 בנוגע להכחדת מוזיקים" (מכתב מ-25.6.1928) ולא נחה דעתם עד שהתבשרו על טפסים חדשים ומתוקנים (מכתב מ-29.7.28) (הערה 58).

דומה שהפקידות העירונית הבכירה וגופים

כתיבה בעברית, ואין לה לא זמן ולא יכולת לכך (הערה 67). בלוח תבע ממנה שספר האורחים בבית המלון (שהועמד ככל הנראה לבדיקת המשטרה) "יכתב בעברית". הוא הסביר לה ש"אין לחייב את פקידי העיריה ושוטריה לדעת את השפות הלועזיות שבהן משתמש אולי מעוט קטן בהחלט של אוכלסי העיר" (הערה 68).

על פי תזכיר שהוגש לדוד בן-גוריון ב-30.4.1936, כשני שלישים מתוך שלוש מאות אלף בוגרים ביישוב העברי (כמאתיים אלף) ידעו עברית במידה זו או אחרת (הערה 69). אולם דומה שבן-גוריון היה מוטרד ממקומה של העברית בחיי היישוב. בשאלון שביקש בן-גוריון להעביר בין חברי ההסתדרות, ה"שאלון לכירור הווי הפועלים" שחובר ב-1930, הוא הציג בין השאר את השאלות הבאות הנוגעות למידת ידיעת העברית של חברי ההסתדרות (הערה 70):

היש ספריה בבית, באילו שפות?
הקורא הוא עיתונים עבריים, לא עבריים, אילו?
(רוסית, יודית, גרמנית וכד', לפרט בשמות)
היודע הוא עברית, היודעת אשתו עברית?
שפת הדיבור עם אשתו, שפת הדיבור עם הילדים.

גם כותב התזכיר שהוגש לבן-גוריון ב-1936 הביע דאגה מהמצב שבו שליש מן האוכלוסייה הבוגרת לא ידע עברית, ואף חזה שחורות: "אם לא תבוא התאמצות לאומית יהיה בעוד חמש שנים מספר תושבי הארץ שעברית היא שפתם ממש מיעוט בלתי ניכר". אולם בנובמבר 1948, שישה חודשים לאחר הכרזת המדינה, השתמשו בעברית כלשון יחידה או עיקרית 75% מכלל התושבים היהודיים בישראל (כ-700,000) (הערה 71).

נתונים האלה מרשימים מאוד, אבל יש להתייחס אליהם במשנה זהירות ולהצליבם עם סוג אחר של מידע על היקף ידיעת השפה. יש מקום לחשוב שלעיתים קרובות תוצאות המשאלים מעידות בעיקר על דימוי השפה ועל מעמדה, אך לא בהכרח על היקף השימוש בה ועל עומק ידיעתה. סביר להניח שהמשיבים למשאלים, המודעים למקומה של הלשון העברית בתחייה הלאומית, אינם ששים להודות באי ידיעת השפה. כך לדוגמה עולה תמונה חשודה למדי ממפקד האוכלוסין שערך המנדט הבריטי באוקטובר 1922 (הערה 72). מתוך 83,794 יהודים שנפקדו,

ריה לשלם למי שיהיה אלא נגד קבלות כתובות בשפתנו, וכו' וכו'" (הערה 63).

עד כמה צלח הניסיון להשליט את העברית בתל אביב? על פי נתונים של המשרד הארץישראלי של ההסתדרות הציונית, בנוגע ללשונות המדוברות בתל אביב, 43% מתושבי תל אביב דיברו עברית בשנת 1914 (הערה 64), שיעור גבוה במקצת משיעור דוברי העברית בקרב כל האוכלוסייה היהודית (40%), שמנתה אז כ-85,000 נפש, כלומר, מדובר בעשרות אלפי דוברי עברית. במקומות היישוב החדשים (תל אביב והמושבות) ציינו במפקד של 1916-1918 כ-75% מהצעירים את העברית כלשונם. ביפו, בחיפה ובארץ כולה הגיע שיעור דוברי העברית בקרב דור הבנים למחצית בקירוב (הערה 65). תמונת המצב אצל דור ההורים הייתה שונה: רק קצת יותר משליש מהם דיברו עברית בתל אביב ובכפ"רים, וכיפו ובחיפה הגיע שיעור דוברי העברית ביניהם לחמישית בלבד (הערה 66).

מספר דוברי העברית המשיך לגדול. על פי משאל שנערך בשנת 1928, 60% מתושבי תל אביב ידעו לדבר עברית. העיר טרחה לטפח את הדימוי שלה כעיר דוברת עברית. במכתב ששלח מ"מ ראש העירייה בלוח לגב' פרידה מוסקוביץ, הוא סירב לבקשתה להמשיך לנהל את ספר האורחים בבית המלון באנגלית כשפה רשמית, שכן לדבריה, בגיל חמישים אין היא יכולה לדבריה ללמוד

את קיומן של הרצאות והצגות בידיש ניסו אנשי הגדוד למונע בכוח. הם קנו כרטיסים להצגות ופוצצו את ההצגה. יצרו קצר חשמלי באולם וזרקו פצצות סירחון

צילום: בוריס כרמי

באמת, צריך היה לתת מספרים פרטיים: לילדים בלבד, לגברים בלבד, ולנשים בלבד, ואז היתה התמונה אחרת לגמרי, והיו הכל רואים, שהילדים כמעט כלם מדברים עברית, והגברים - רובם" (הערה 74).

היתה אמת בדבריו של אחד העם. מכל הנתונים עולה בבירור הגידול במספרם של הילדים הדוברים עברית. כבר ב-1914 היה שיעור הילדים שהשתמשו בשפה העברית כלשון יחידה או עיקר רית 53.7%, לעומת שיעור המבוגרים - 25.6% (הערה 75). בנובמבר 1948 שיעור המשתמשים בעברית כשפה יחידה בין גילאי 2 עד 14 היה 93.4% (הערה 76). על פי בקי הייתה היידיש מדוברת כפי קרוב ל-70% מדור ההורים ממוצא אשכנזי, ואצל כשליש מבני הדור השני בשנים 1918-1948. ב-1948 עדיין עמד שיעור דוברי היידיש על 47% (הערה 77).

במרחב הפרטי המשיכו, ככל הנראה, לדבר בשפת האם או בשפה מקרונית (עירוב של מילים מכמה שפות במשפט אחד). לעיתים מדובר היה בחלוקת עבודה של שפות בין הדוברים: הילדים דיברו אל ההורים בעברית, ההורים דיברו עם הילדים בשפות אחרות. מעבר לשאלת חלוקת העבודה בין השפות ולשאלת חלוקת העבודה בין הספירה הפרטית לציבורית ככל הנגוע לשימוש בעברית, ראוי לבחון גם את שאלת הפער בין ידיעה אקטיבית לידיעה פאסיבית של השפה. קשה לראות ב"דיבור עברי" ערובה לידיעה מלאה של העברית, ולא כל מי שהצהיר על עצמו כדובר עברית גם ידע לקרוא ולכתוב בה. בנוסף לכך, אפשר להניח שהלקסיקון של חלק מדוברי השפה היה מוגבל ל-400-500 מילים, כפי שטען עורך המשאל בבית השיטה.

אינדיקציה לכך ניתן למצוא בכמה מקורות ובהם סקרים על ידיעת הלשון, נתונים על שאילת ספרים בספריות ועל יבוא ספרים לארץ. ממשאל שנערך בשנת 1947 בקרב חברי קיבוץ בית השיטה (נוסד ב-1928), עולה פער גדול בין היכולת לדבר עברית לבין היכולת לקרוא ולכתוב בה. 95% מן המשתתפים במשאל השיבו כי הם שוליים טים בדיבור בעברית, אך רק 38% השיבו כי הם מסוגלים גם לכתוב בה (הערה 78).

הנתונים על יבוא ספרים לארץ מעידים על ביקוש עצום לספרים שלא בעברית, ביקוש שבתקופת היישוב עוד הלך וגדל. יבוא הספרים לארץ

למעלה משמונים אלף (80,396) הצהירו על עברית כשפת הדיבור שלהם, ורק 1,946 הצהירו על יידיש כשפתם. אף לא אחד מ-15,065 תושבי תל אביב לא הצהיר על יידיש כעל שפתו (לעומת 999 מתוך 5,639 תושבי ירושלים ו-356 מתוך 5,087 תושבי יפו).

האם בתוצאות מפקד זה, שערך שלטון זר, לא היה ביטוי לרצון ליצור דימוי של ישוב עברי יותר מאשר לתת ביטוי למציאות כשטח? רוברטו בקי אכן טוען בניתוחיו הסטטיסטיים, שאין להשתמש בחלק מממצאי המפקדים מפני שלדבריו הם: "נפגעו במידה רבה ע"י הצהרות בלתי-מדויקות כתוצאה של התעמולה המדינית שהתנהלה כמתכוון, כדי שכל היהודים יצהירו 'עברית' כתשובה על השאלה המתייחסת ללשונות" (הערה 73).

על תפיסת המפקדים האלה כמשרתים את התעמולה הציונית, אפשר ללמוד ממכתבו הנזעם של אחד העם למרדכי בן הלל הכהן, ב-27.3.1912, הנוהף בו על סטטיסטיקה שהתפרסמה ב"אזסוויט", ולדברי המערך כת נשלחה אליהם בידי בצלאל יפה.

"על פיה יוצא, שאך 43% מכל התושבים מדברים עברית, וז'רגונית מדברים 35%. מתפלא אני על רבי בצלאל שלנו, שהוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, שיכול לשמש נשק בידי שונאי העברית. כי אם גם בתל-אביב רוב התושבים מדברים בלשונות אחרות, והז'רגון כמעט שולט במדה אחת עם העברית - איה איפוא תחית העברית? בשביל לתת מושג נכון מן המצב כמו שהוא

לפי החתוכות בארכיון
עיריית תל אביב, החזירה
העירייה פניות אליה שנכתבו
לא בעברית

צילום: ברויס כרמי

צילום: בוריס כרמי

"שערי ציון" של תל אביב עולה, כי אמנם חלק ניכר מן הקוראים, בעיקר תלמידים, שאלו ספרים בעברית, אבל רבים המשיכו לשאול ספרים לא בעברית. כך לדוגמה בתשרי נשאלו מהספרייה 1,456 ספרים בעברית, 400 ברוסית, 111 בגרמנית, 99 באנגלית, 85 בצרפתית ו-40 בידיש. באדר נשאלו 1306 ספרים בעברית, 460 ברוסית, 102 בגרמנית, 89 באנגלית, 67 בצרפתית ו-113 בידיש.

ההבחנה בין ילידי הארץ לבין הלא-ילידים מחדדת עוד יותר את משמעות הנתונים על שאילת הספרים מ"שערי ציון". אם ניקח בחשבון שחלק ניכר משואלי הספרים בספרייה היו תלמידי דים שקראו רק עברית, הרי חלקם של המבוגרים שקראו עברית מצטמצם מאוד. אפשר להניח אפוא שחלק ניכר מהציבור המשיך לקרוא בשפת אמו או בשפת ארץ הולדתו (בעיקר מדובר בעור-לים מרוסיה ומגרמניה). גם כשהיו רוב הספרים בספרייה בעברית, כעשירית מן הקוראים עדיין קראו רק בשפות אחרות, ולמעלה מחמישית מהקוראים קראו בצד העברית גם בשפות אחרות (הערה 82).

עדות מעניינת על היחס הרגשי אל קריאת ספרים שלא בעברית עולה מספרה של צביה ולדן (הערה 83), המספרת כיצד נחשף סודה האפל של סבתה, שהמשיכה לקרוא בסתר ברוסית ובידיש. מדי יום שישי התכנסה המשפחה לארוחת ערב שבת. כאשר נכנסה הנכדה לחדר השינה של סבתה היא שמה לב לכך שעל שולחן הלילה:

גדל בין 1923 ל-1929 פי שניים וחצי (מ-10,000 ספרים ל-25,823), ועלה על שיעור הגידול באוכלוסייה היהודית, בוודאי הבוגרת (במפקד של 1922 נמנו 83,790 יהודים; ב-1931 נמנו 174,606 יהודים) (הערה 79).

גם מניתוח לשונות הספרים בספריות עולה תמונה של העדפה ברורה לספרים לא בעברית. זאת על אף שמדיניות הרכישה של ספרים בספריות גילתה העדפה ברורה לרכישת ספרים בעברית, גם כשהיה להם פחות ביקוש. בעיקר ניכר הדבר בספריות של ההתיישבות העובדת. בספריות הקיבוץ המאוחד הוצא רוב תקציב הספרייה לקניית ספרים בעברית: 4,794.389 לא"י, לעומת 335 לא"י לרכישת ספרים בשפות אחרות (הערה 80).

בספריית העיר העברית הראשונה, שבה היה

גדול במיוחד מספר דוברי העברית, מספר הספרים הלועזיים בספרייה גדל עוד ועוד (הערה 81). ב-1934 היה מספר הספרים הלועזיים בספרייה גדול באלפים רבים (3281 עותקים) ממספר הספרים בעברית, ומצב זה נמשך גם שלוש שנים אחר כך. גם בספ-

הגדוד הקים מחלקה שעברה ברחובות תל אביב. חיקנה את כל השלטים שונתבו בשניאות והדביקה שלטים עבריים במקום שלטים שונתבו לא בעברית

ריות הקיבוץ המאוחד, שם הוחלט להפנות כמעט את כל התקציב לרכישת ספרים בעברית, עדיין היו שליש מן הספרים לא בעברית. (מתוך 162,214 כותרים, 105,343 היו בעברית וכל השאר 56871 היו בשפות אחרות). מספרם הרב של הספרים בלועזית מעיד על כך שרק חלק מן הציבור בארץ בשנות ה-30 וה-40 אכן היה מסוגל לקרוא ספרים בעברית וגם היה מעוניין בכך.

ייתכן שלפער בין מספר עותקי הספרים בעברית ובלועזית יש הסבר פשוט הקשור לשיעור הגבוה של העלייה מגרמניה. בשנת 1937 היו העולים מגרמניה - 37% מכלל העולים, ב-1938 - 55% מכלל העולים, וב-1939 65% מכלל העור-לים ואולי חלק מן הספרים נתרמו לספריות. אבל לעומת זאת, בכל ארבע עשרה הספריות בקיבוץ צים צעירים ופולגות להתיישבות כל הספרים היו בעברית. האם נבע הדבר מכך שחברי הקיבוצים הצעירים קראו רק בעברית, או שהדבר נבע מסיבות אידיאולוגיות? עניין זה טעון עדיין בדיקה. מבדיקה שנערכה בתרפ"ו בספרייה העירונית

ניכר מתרבותם לא בעברית, הרי בארץ ישראל ביקשו ליצור חיים טוטליים בעברית.

התרבות העברית בארץ ישראל שאפה לכוליות, לבלעדיות ולשליטה טוטלית גם בספירה הציבורית וגם בספירה הפרטית. האידיאולוגיה הרשמית קבעה שיש לחיות אך ורק בעברית ולצדן תרבות אך ורק בה. לא רק לקרוא עיתונים עבריים, ספרים עבריים ולבקר בתיאטרון עברי, אלא, גם לצעוק, לנאוף ולגנוב בעברית כפי שאמר (ביידיש) המשורר רד האומי בשיחותיו עם ראבידוביץ:

איך וויל אז מ'אזל אלץ טאן אויף העבראיש... מ'זאל אויך קאקען אויף העבראיש, שרייען, גנבנען, נואפ'ן אויף העבראיש... (אני רוצה שיעשו הכל בעברית... שגם יחרכנו בעברית, יצעקו, יגנבו, ינאפו בעברית) (הערה 84).

כפועל נוצרו בארץ ישראל מסגרות של תרבות לא בעברית, אבל התרבות העברית הצליחה ליצור דימוי שהיא טוטלית ושולטת בכל תחומי החיים. נראה שאחד ההישגים הגדולים של פרוי-קט העבריות היה הדימוי בדבר הטבעיות, האותנטיות והטוטליות של ציבור שלם שחי בעברית את כל רובדי חייו.

המחקר, שתוצאותיו הראשונות מובאות כאן, מעלה סימן שאלה לגבי מירת נכונותו של דימוי זה. עוצמתו הייתה רבה, אך כפועל נראה שהווי-תור על שפות אחרות ותרבויות אחרות היה רשמי בלבד, כפי שקבע ב-1936 ניסן טורוב: "עברים" שלמים הם, לפי שעה, דבר יוצא מן הכלל" (הערה 85). אצל חלק לא מבוטל של העולים לארץ לא נוצר נתק מוחלט מתרבויות המקור של המהגרים. כמו הרוסית, הפולנית, הגרמנית, או היידיט. אלה יובאו לארץ ישראל והתקיימו בה, לצד התרבות הרשמית, אבל קיומן היה כמו זה של בנות לא חוקיות, שהתעלמו מהן והדירו אותן.

צילום: בנו רוחנברג.

"היה מונח ספר בעברית מסומן בסימנייה... [א...] בשבוע הבא שמתו לב לכך שהספר היה פתוח באותו עמוד [א...] לא יכולתי לתאר לעצמי שבמשך השבוע לא סיימה [סבתו] את הקריאה. ציינתי זאת בפני כולם בזמן הארוחה. אבל השתיקה המטרידה שנפלה בחדר לימדה אותי שטמון כאן סוד. סבתי החליפה צבעים ואמרה [א...] אני צריכה להסביר לך את זה. בצעד מהסס נטלה אותי לחדר השני, הרימה את כיסוי המיטה וגילתה לי תריסרי ספרים ברוסית וביידיש" (תרגום שלי, ז.ש.).

לתרבות העברית וללשון העברית הוענקו מעמד וערך מיוחדים בבנייתה של חברה לאומית יהודית אוטונומית בארץ ישראל. הן נתפסו כפרויקט לאומי בגלל הערך הסימבולי הרב שלהן, שבשלו ביקשו להדגיש את ההבדלים בין מקומן בגולה לבין מקומן בארץ ישראל. בעוד שבגולה צרכו היהודים, גם הציונים ושוחרי העברית, חלק

הערות:

1. דרויאנוב, אלתר. ספר הבדיחה והחידוד ירושלים תשכ"ג (מהדורה שנייה), כרך ג, עמ' 165, אנקדוטה 2636.
2. מובא אצל, אבן 1948. "קתדרה 16, עמ' 165-189.
3. הארץ, 1920.9.10.
4. ראבידוביץ שמעון. 1983, שיחותי עם ביאליק, דביר: ירושלים, תל אביב, עמ' 76.
5. מובא אצל: שורש, מעון א. גודר מגני השפה בארץ ישראל 1923-1936 מוסד הרצל לחקר הציונות וללימודה, אוניברסיטת חיפה, 2000 עמ' 8.
6. שם ע, מ. 66.
7. זאבי רחבעם 1988 עיר במודעות. יפו ותל אביב, 1900-1935 בשלושה כרכים, כרך ב, עמ' 306.

- 8 שם, כרך ב, עמ' 310.
- 9 ארכיון עירוני, עת"א, 4-140.
- 10 אבי רחבעם 1988 עיר במודעות. יפו ותל אביב, 1900-1935 בשלושה כרכים, כרך ב, עמ' 311.
- 11 הציטוט המעובד מובא אצל, פילובסקי, אריה לייב. 1973 יידיש בארץ ישראל 1907-1921 עבודת גמר לקראת קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 12.
- 12 ארכיון עירוני, עת"א, ב 1 3.
- 13 שם, א 4-140.
- 14 שם, א 4-140.
- 15 במכתב לחיים ארלוזורוב. מיום ב' בניסן תרצ"ב, ארכיון בית ביאליק.
- 16 שור, שמעון, א. 2000. גדוד מגיני השפה בארץ ישראל. 1923-1986 מוסד הרצל לחקר הציונות וללימודה, אוניברסיטת חיפה, עמ' 12.
- 17 ארכיון עירוני, עת"א, ב, 1-3 מט"ו כסלו תרפ"ו.
- 18 שם, ב, 1-3 מכתב מכ"ב כסלו תרפ"ה.
- 19 שם, ב, 1-3 מכתב מ' כסלו תרפ"ה.
- 20 במכתב אל גדוד מגיני השפה 28.3.32, ארכיון בית ביאליק.
- 21 ארכיון בית ביאליק, מכתב א' באדר תרצ"ב.
- 22 שם, מכתב מב' בניסן תרצ"ב.
- 23 שם, מכתב מט"ו סיון תרצ"ב.
- 24 ארכיון עירוני, עת"א, א 4-140.
- 25 מכתב מכ"ג חשון תרפ"ה, מכון לבון-ארכיון וספריה לחקר תנועת העבודה, 2324/19.
- 26 מכתב מד' כסלו תרפ"ה, מכון לבון - ארכיון וספריה לחקר תנועת העבודה 2324/18.
- 27 ארכיון עירוני, עת"א, א 4-140.
- 28 ידיעות תל אביב 1934, חוברת 5 עמ' 203.
- 29 פילובסקי, אריה לייב. יידיש וספרותה בארץ ישראל 1907-1948, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"ס, עמ' 4.
- 30 תש"ז, עמ' 7-568.
- 31 פילובסקי, אריה לייב, 1973 יידיש בארץ ישראל 1907-1921, עבודת גמר לקראת קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 24.
- 32 פילובסקי, אריה לייב. יידיש וספרותה בארץ ישראל 1907-1948, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"ס, עמ' 154-155.
- 33 ארכיון עירוני, עת"א, א 4-140.
- 34 שם.
- 35 פילובסקי, אריה לייב. יידיש וספרותה בארץ ישראל 1907-1948, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"ס, עמ' 171-172.
- 36 פילובסקי, אריה לייב, 1973. יידיש בארץ ישראל 1907-1921, עבודת גמר לקראת קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 103.
- 37 שם, עמ' 102.
- 38 שור, שמעון, א, 2000, גדוד מגיני השפה בארץ ישראל 1923-1936, מוסד הרצל לחקר הציונות וללימודה, אוניברסיטת חיפה, עמ' 67.
- 39 שם, עמ' 68-69.
- 40 ארכיון עירוני, עת"א, ב. 1-3.
- 41 שם.
- 42 שם.
- 43 שם.
- 44 שם. מ-6.4.26.
- 45 ארכיון עירוני, עת"א, ב 1-3.